

РЕЛІГІЙНА ВИРАЗНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

Ратушна О.В. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті проводиться думка про домінування впливу на людську свідомість художньо-естетичного, образно-асоціативного мислення, вираженого засобами релігії і мистецтва, необхідність органічного поєднання раціоналістичних максимум з художньо-естетичною формою їх виявлення.

In the article the author conducts the idea about prevailing influence of artistic-esthetic, vividly associative thought on human consciousness, expressed by facilities of religion and art; necessity of organic combination of rationalistic maksims with the artistic-esthetic form of their exposure.

Ключові слова

РЕЛІГІЯ, МИСТЕЦТВО, ОБРАЗНІСТЬ, ФІЛОСОФІЯ, ТВОРЧІСТЬ, ПІЗНАННЯ, СЕНСУАЛІЗМ

Вступ

На пострадянському просторі, особливо в республіках, нині самостійних державах, православного віросповідання, відбувається певний релігійний ренесанс. Іноді здається, що церква де-факто з'єдналась з державою, а система освіти з християнським віровченням. Очевидно, що це правомірна реакція на багатодесятилітній державний атеїзм, який панував у колишньому СРСР і який дискредитував себе бездуховністю аморалізму. Оскільки духовність найбільшою мірою презентує мистецтво, в першу чергу літературно-художню творчість, саме остання має відродитись в нових умовах на соціально-філософській основі, яка органічно включає в себе релігійність.

Ми щойно відзначили факт просякнутості світського життя українського суспільства визначеннями релігійного ренесансу. Але більш правильно і об'єктивно слід говорити про церковно-православний його варіант, ніж власне про релігійний. Справа в тому, що церковний варіант релігії не відображає адекватно її сутність. Між тим релігійність, як ми спробуємо довести, адекватно проявляється засобами художньо-естетичної творчості, ґрунтованої на соціально-філософських засадах сенсуалізму.

Ще одне попереднє зауваження. Сутність людини повною мірою проявляється в її здатності засобами мови і мовлення передавати свої почуття іншим людям і, таким чином, створювати суспільний соціально-духовний простір свого власного буття, принципово відмінний від тих способів, які ми можемо спостерігати у природному світі в наших найближчих попередниках – стадних тваринах.

Мета статті: передбачається розглянути релігійний сенс художнього образу як центрального елемента літературно-мистецького твору. Причому, розуміння релігії подається у філологічно-соціальному

контексті, а саме релігія – це святість добрих людських почуттів. Це робить біблійні тексти вершинами художньої образотворчості.

Обговорення проблеми

Наведемо авторитетну думку з цього приводу М.Гайдеггера. Він відзначав, що філософія „існує в мелодії відповідності, налаштованої на голос Буття суцього. Ця відповідність є якесь мовлення. Воно знаходиться на службі у мови. І мислення, як відповідність, знаходиться на службі у мови. ...Тому без достатнього осмислення мови ми ніколи посправжньому не узнаємо, що таке філософія в якості зазначеної відповідності, що таке філософія як особлива манера розповіді”[3,122-123].

Тепер можна перейти до філософського і водночас філологічного визначення релігії як мистецтва виражати й зображувати сутнісні виміри людського буття як у раціонально-понятійних, так і сенсуалістично-образних художньо-естетичних формах. Отже, *релігія* як слово від лат. *relegio* означає благочестя, набожність, зв'язок, святість[7,391]. Інакше кажучи, релігія є *святість зв'язку між людьми, здійснюваного мовою (мовленням)*. В цьому сутність одкровення або відкриття людьми субстанційності як світобудови, так і себе самих як духовних істот. В цьому причина того, чому Слово прирівняне до Бога і є самим Богом: Слово, Мова творить людину, а людина творить Мову. Врешті, Бог є творцем світу подібно до того, як літератор, митець творить літературно-художню дійсність, яка вражає людину своїм змістом, своєю виразною образністю, здатною перетворити звичний спосіб життя людини на кращий, ніж той, який вона веде без впливу естетично оформленого слова.

Людина, перш за все, чуттєва істота, тому для неї істотно передавати почуття таким способом, коли вони були б не лише почуті іншими, але соціалізовані й колективізовані настільки, щоб вона як природний індивід почувалась суспільно захищеною як органічно поєднана з довіллям істота. Це складно, тому релігію атеїст Маркс визначав досить об'єктивно: „релігія є самосвідомість і самопочування людини, яка або ще не знайшла себе, або вже знову себе втратила. ...*Релігійна* ницість є водночас *вираження* дійсної ницості і *протест* проти цієї дійсної ницості. Релігія – це зітхання пригніченої тварі, серце безсердечного світу, подібно до того, як вона – дух бездушних порядків. Релігія є *опіум* народу” [5,414-415].

Зрозуміло, що цими словами можна також визначити й виразити сутність літературно-мистецької художньо-естетичної творчості, сутність мистецтва загалом. Приниженість людського буття в емпіричних формах суспільства, з одного боку, знаходить своє відображення в різних жанрах реалістичної літературної творчості, з іншого, знаходить також і безкінечні варіанти вирішення життєвих колізій в тканині художньо-естетичної реальності, правдивої кожного разу, як тільки літератор,

митець-творець здатний своїм талантом показати читачеві, слухачеві, глядачеві шляхи виходу зі стану чуттєвої пригніченості настільки переконливо, що художня дійсність органічно трансформується в емпіричну суспільну дійсність. Звідси фактично аксіоматичне положення про те, що літературно-мистецька творчість від самого свого виникнення є релігійною як за змістом, так і за формами. Чого не можна сказати про церковну суспільно-практичну діяльність, яку не завжди можна назвати не те що милостивою, а людиною.

Отже, коли йдеться про релігійну визначеність і вираженість художньо-естетичної образотворчої діяльності, потрібно виходити з того, що література засобами благодатного слова творить такі персонажі, способи життя яких є певними образами, наслідуючи які, людина здатна перетворити звичний для себе спосіб життя, яким вона в більшості випадків не задоволена, оскільки він принижує її гідність і достоїнство. Причому це спосіб, коли слово, мова загалом стають доступними не лише для прослуховування чи вислуховування, а для постійного прочитання й аналізу. Статус святості в літературі має не слово як звук і звучання, а слово як носій смислу і поштовх до мислення, до розмислу, до розмірковувань. Якщо взяти православну церкву, православне віровчення, то в ньому до цього часу святість слова пов'язується з тим, що, по-перше, воно записане в Книзі Священного Писання, по-друге, його читає священнослужитель. Це призводить до того, що слава надається не стільки Святому Письму, скільки священику як нібито джерелу його благодатної сили. Насправді ж вона йде від того, що в текстах, написаних від щирого серця, міститься об'єктивне знання, об'єктивний розум світобудови. Люблячи читати й писати, люблячи постійно перечитувати й осмислювати прочитане, стаєш релігійним від постійного зв'язку зі світом об'єктивного буття, яке дає відповіді на те, як жити в суспільному буття як бутті суб'єктивностей, схильних до постійного взаємопоборювання людьми один одного. Це ми спостерігаємо постійно саме в церковному, особливо православному, середовищі.

Нагадаємо, що підлою людиною в Україні (у східних слов'ян) вважалась людина, не долучена до читання текстів Святого Письма, до літератури взагалі. І навпаки, людина літературної та наукової творчості завжди намагається популяризувати свої душевні одкровення та духовні відкриття не лише засобами усного слова, усного мовлення (приклад Г.Сковороди унікальний), але також і намаганням надати їм писемної форми, досить часто ігноруючи авторським правом. Це – просвітництво, в основі якого розуміння того, що, як відзначали Л.Толстой, Т.Шевченко, О.Пушкін, Г.Плеханов, Е.Ільєнков та ін., літературне художньо-естетичне образне мислення є спосіб передачі почуттів від людини до людини, є святість чуттєво-сенсуалістичної складової людської свідомості як такої, яка соціалізує людей любов'ю і співчуттям, співом почуттів. Можливо, що найкраще сутність релігійної вираженості художньо-естетичного

образного мислення розкрив Л.Фейєрбах. Він стверджував, що, по-перше, що людину відрізняє від тварини наявність релігії; по-друге, „періоди людства відрізняються один від одного лише перемінами в релігії. Тільки тоді історичний рух заторкує головне, коли він охоплює людське серце... – *сутність* релігії”[6,108]; по-третє, „філософія, залишаючись філософією, повинна стати *релігією*, вона повинна включити в себе у відповідній формі те, що складає сутність релігії, повинна включити переваги релігії”[6,110]; по-четверте: „Дух йде за почуттям, а не почуття – за духом: дух є *кінець*, а не початок речей. Перехід від досвіду до філософії складає щось *неодмінне*, перехід же від філософії до досвіду – *довільну примху*. Філософія, починаючи з досвіду, залишається вічно юною, а філософія, закінчуючи досвідом, врешті-решт, старіє, перенасичується і стає сама собі в тяготу”[6,99]. Як наслідок всіх цих думок, він чітко розділив істинну, або антропологічну, гуманістичну сутність релігії, та хибну, богословсько-церковну, відчужену від людини сутність у вигляді політичного католицизму. Для українського варіанту – це політична православізація, яку ми нині спостерігаємо і якій держава мала б протиставляти відродження релігійності літератури й мистецтва як основи духовності.

Отже, релігійність для рівня соціально-філософського пізнання – це святість зв'язків між людьми, конституїрована засобами спільності почуттів. Якщо брати визначення художнього образу, то це, так би мовити, реальність, дійсність перцептивних ідей, які постійно зберігає в собі людська пам'ять від сприйняття об'єктів природного й суспільного світу, які стали предметом апперцепції, тобто свідомого пошуку в ній тих образів-ідей, які б могли дати їй адекватні відповіді на виклики сьогодення. Людина як мікрокосм містить в собі всю повноту знань про Всесвіт, особливо ж про ту частину, яка була в колі її довільного та мимовільного сприйняття. Ось чому кожна людина здатна „пригадати” те коло знань, яке в ній, як в невичерпному арсеналі, наявне постійно, але яке найбільш ефективно й продуктивно здатні витягнути з підсвідомого у свідоме саме література й мистецтво. Звичайно, в тому випадку, коли вони щирі в своїх намірах, що, в свою чергу, властиво чуттєвій безпосередності людини, не обтяженої обов'язковістю віри в щось потойбічне, а віри в себе – це маємо в релігійній міфології як арсеналі образотворчого мистецтва та у філософії, яка постійно закликає до самопізнання.

Якщо підвести підсумок викладеному вище, можна сказати наступне. Найбільшою мірою ідея самопізнання представлена в літературно-художній та філософській творчості. Це означає, що субстанційна ідея про об'єктивну єдність людини як мікрокосму та Всесвіту як макрокосму як ідея релігійна реалізується в соціально-філософській літературі, визначеної як літературно-художня творчість. Очевидно це мав на увазі видатний філософ і письменник-гуманіст

А.Камю, коли стверджував: „Хочеш бути філософом – пиши романи”. Літератор і філософ, дослухаючись до власних душевних порухів, пізнають і творять себе і світ водночас. Іншими словами, подібно Богові творять світ. Причому це світ і світло людського буття, а не буття потойбічного, не буття того творця, перед яким потрібно ставати (падати) на коліна.

Вже згадуваний нами Е.Ільєнков визначав мистецтво як розвинену здатність уяви та уявлення, яка в силу певних суспільно-історичних обставин стає професією [4]. Це означає, що фактично немає такої людини, яка б не мала здатність зберігати у своїй уяві, або пам'яті, ті враження, якими переповнена її свідомість від щосекундного сприйняття різних природних об'єктів, явищ, а також суспільних подій, переживаючи які в спілкуванні з іншими, вона мислить як митець, як творець нових комбінацій від переплетіння об'єктивних образів у своїй власній суб'єктивній свідомості, яка стає такою від трансформації образів уяви, значною мірою об'єктивних, в образи уявлень, в основі яких не раціонально відтворюване мислення, а творча фантазія, асоціативне мислення. Людина як соціально-духовна істота просто не може вести автономний, егоцентричний та індивідуалістичний спосіб життя – її постійно притягує до спілкування. Ті з людей, для кого воно стає непереборною потребою, зазвичай стають творцями певних витворів мистецтва, яке говорить від їх імені з людьми, оскільки в живому безпосередньому спілкуванні характер людини такий, що вимагає того, аби слухали її, а не вона когось іншого.

Філософське мислення шукає глибинні сутності явищ природи і суспільства. Тобто, воно тяжіє до об'єктивного пізнавального способу пояснення світобудови. Звичайне людське мислення мислить образно-чуттєво, предметно, не абстрагуючись від власної суб'єктивності та тієї природно-соціальної обстановки, в яких протікає життя. Тому філософія не завойовує такої прихильності мас, як це має місце в релігійному за сутністю мистецтві, насамперед в літературно-художній образотворчості. Адже володіння словом є проявом божественної сутності в людині, яку вона відчуває інтуїтивно, починаючи з дитячого віку – з віку немовляти, головним бажанням якого є бажання говорити від себе, адже немовля ще не соціалізоване настільки, щоб мати схильність до об'єктивних загальних вимірів буття.

Основу релігійності літературно-художньої творчості, але не релігійної літератури з мистецьким ухилом, слід вбачати в настановах Христа, взятих з раціоналістичної філософії, але прилаштованих до специфічних особливостей мислення-переживання звичайної людини. Це, в першу чергу, ті, які містяться в Нагірній проповіді. Всі вони просякнуті необхідністю для кожної людини бути щирою по відношенню до себе самої, а щирість – це чистота чуттєвих (почуттєвих) помислів, їх правдивість. Якщо вони будуть висловлені перед самим собою, це і буде спасіння від хибної привабливості нібито святого обману. Будь-хто з

людей, здатний щиросердно й правдиво собі самому розповісти про свої переживання відносно перипетій власного життя, є літературним проповідником, який народжує в собі зізнання своєї власної суб'єктивності. Щоправда, це не означає, необхідності винесення цієї сповіді на публіку. Цього не робив і Христос, постійно наголошуючи на тому, що він всього лише посланець Бога як батька всіх тих моральних одкровень, виконувати які, слідувати яким він закликає людей. Правдивість тут не в обов'язковості для всіх виконувати моральні настанови як незаперечні закони, а в щирості показу суб'єктивних якостей. В реальному суспільному житті вони, як правило, приховуються, оскільки не всі з них прийнятні для соціуму, але в тканині художньо-мистецької літературної образотворчості вони дуже бажані. Читаючи літературний твір і, порівнюючи власні суб'єктивні переживання з переживаннями літературних персонажів, читач може щось схвалити насамперед в собі, а щось засудити також у собі і виправитись. Звідси й заклик Христа до людей виправитись, бо близько Царство Небесне. Воно у тексті, а не в самому житті. Ось чому Нагірна Проповідь близька майже кожному християнину, а літературні твори ні. Причина – письменникам і поетам досить часто не вистачає таланту щирої відвертості в показі душевних переживань, які були б споріднені з якомога більшою кількістю людей. Тому й говоримо про типове в мистецтві, а не загальнолюдське.

Спробуємо навести і прокоментувати деякі принципові положення з цієї проповіді, в якій вся суть як раціональної, так і емоційно-чуттєвої філософії, взятої як мистецтво бути відвертим у своєму самопізнанні, бути виразним у своїй зображувальній публічній життєдіяльності.

Звичайно, вражає звернення до людей як до істот, спосіб життя яких має бути блаженним. В цьому, на наше переконання, духовна сила цієї проповіді. Справа в тому, що найвищою категорією моральної свідомості, а надзавдання мистецтва якраз і полягає у виправленні суто природно-фізіологічної вдачі людини, в якій і сила характеру, але в ній же і слабкість, є категорія блага. Благом для кожної людини є вміння впорядкувати протилежні схильності таким чином, щоб вони давали відчуття задоволення життям як їй самій, так і суспільству в цілому. Про це чітко говорив Епікур, кажучи про єдність приємного життя з життям моральним, розумним і справедливим, а також, наголошуючи на тому, що розважливність (благоразумие) вище самої філософії. Це ж саме ми бачимо у наведених, по суті епікурейських (краще Епікурових), блаженствах, які наводить Христос як первинні моральні якості людини, володіння якими вгамовує людські пристрасті і дає спокій задоволеного життя [1].

Отже, блаженство, блаженне життя – це життя умиротворене, життя, в якому панує згода, злагода, рівновага, гармонія душевних проявів людини. Але це не мертво життя, не потойбічний спокій

кладовища, а життя як душевна й духовна праця на вдосконалення, підставою для якого є самокритичний аналіз душевних переживань з обов'язковим ритуалом їх заспокоєння. Наведених блаженств досягти досить складно, тому Христос апелює до тих слухачів, які здатні жити згідно їх вимог. Він – Син Бога і знає, що повернеться до нього. Але звичайні люди, щоб жити вічно, мають долати в своїй поведінці прагнення до тимчасового й обмеженого. Кому це вдається, той знає, що після тілесної смерті продовжить жити у віках тією мотивацією поведінки, яку пропонує йому Христос як також літературний міфологічний персонаж. Звідси його, так би мовити, епілог: „Радійте і звеселяйтесь, бо велика ваша нагорода на небесах: так гнали і пророків, що були до вас. Ви – сіль землі. Якщо ж сіль втратить силу, то чим зробиш її солоною? Вона вже ні до чого непридатна, як хіба що викинути її на зловтіху людям” [2, Матв.,5:12-13].

Висновки

Оскільки мистецтво – це спосіб образного осмислення світу, більш близький до кожної людини, ніж той, який вимагає застосування методології абстрактного мислення. Ось чому, вивчаючи в системі шкільної освіти „Біблію” як літературно-художній твір, потрібно пояснювати не її церковне значення і статус, а саме мистецький, образний, такий, в якому виразність зображення і зображувальна виразність досягли класичної форми. Тобто такої, яка виявилась доступною для мільярдів людей, оскільки дала їм простір для душевних асоціацій і духовних пошуків. Ми думаємо, що коли б філологічно-літературна освіта й наука були органічно поєднані з філософською літературою, суб'єкти художньо-мистецької творчості мали б набагато більше можливостей естетичного впливу на свідомість її споживачів. Крім того, вони самі могли б стати прикладом для наслідування, а не демонструвати суспільству розрив між тими морально-етичними настановами, які проголошують їх літературні діти-персонажі, і тим способом життя, який вони ведуть не просто як люди, а як творці художньої реальності.

Перспективи подальших досліджень. Свободи, якими володіє сучасна українська людина у сферах духовної творчості, призвели до того, що надмірною є кількість продукції у різних галузях мистецтва. Говорити про їх якість не доводиться. Адже, поза всякими сумнівами, домінує не просто суб'єктивний ідеалізм, суб'єктивна думка. Домінує агресивне невігластво, не облагороджене належним рівнем науково-методологічно оформленого мислення і знання. Коли говорять, що краса врятує світ, це не зовсім вірно. Згідно філософського знання врятує світ від безладу єдність істини, добра і краси. Саме в цьому напрямку потрібно розвивати соціально-філософські дослідження, оскільки, взяті разом, істина, добро і краса і формують соціально-духовний простір людського буття.

Джерела

1. Антология мировой философии. В 4-х т. – М.: Мысль. – 1969. – Т. 1. – 932с.
2. Библия. – Матв., 5:12-13.
3. Гайдеггер М. Что это такое – философия ? // Вопросы философии. – 1993. - №8. – С. 107-122.
4. Ильенков Э.В. Искусство и коммунистический идеал. – М.: Искусство. – 1984. – 349с.
5. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение. // Маркс К., Фридрих Э. Сочинения. – М.: Гос. издат. полит. – 1955. – Т.1. – С.414-429
6. Фейербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т. – М.: Политиздат. – 1955. – Т. 1. – 676 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М. – 1999. – 575с.

Стаття надійшла 05.10.2007 р.